

Alkalmi jegyzet a Határok szabdalta közérzet c. antológiáról

Mihelyt a kezünbe vesszük ezt a kemény kötésű, súlyos gyűjteményes kötetet, a komorságát érzékelhetjük, sötét fedelén ugyanis alig világít egy kicsi fehérség és itt-ott némi halványvörös fénnyel, mely egy ablakszerű keretben látható. Valahogy mégis bizakodást kelt az emberben. Az címbe foglalt közérzet szó elsősorban irodalmi, költői vonatkozású és hangulatú, míg a szabdalta választékos jelző nyilván a szabályával kaszaboló műveletre utal. Ilyen a gyűjtemény legtöbb írása is. A szerkesztő öt fejezetbe osztotta őket. Ez a szám akár varázsszámnak is tekinthető, hiszen öt ujj van az egyik fél kezünkön, és köztudottan öt fokúak ősi dallamaink is, amelyek a tágas mezők szabad széljárását juttatják eszünkbe. Tehát a csoportosítás helyénvaló. Az írások elosztása pedig, mely szintén jó ízlésre vall, úgy történt, hogy a sötétebb hangulatúakat élénkebbek váltsák föl. Első olvasásra, úgy tetszik, a kötet szerkesztőjének utószavához, valamint az Aracs folyóirat felelős szerkesztőjének a bevezető soraihoz nincs mit hozzátenni, hiszen a könyv bemutatását, értékelését hiánytalanul elvégezték már, és kellő hangulatot teremtettek a művek tanulmányozásához. A tanulmányozáshoz azonban nemcsak egyszeri és egyszerű olvasásra van szükség. Ezek a válogatott írások ugyanis életbevágóan fontos dolgokról szólnak: a mi életünkről, a mi sorsunkról a múltban és a jelenben, itt-ott a jövőre utalóan is.

Az élénkebb hangvételű írások gondosan megfogalmazott szép irodalmi szöveggént is olvashatóak. Ilyen, a válogatott verseken kívül az Aracs, az Aranytartalékaink csodája, a Széljegyzetek egy ország megszűnéséhez, Egy anyaországi posztromantikus Fantomországban, Az átvilágításról, a Hol tartok?, a Különös békepont stb. című. A következő csoportba azokat a közirói és szakirói munkákat lehetne sorolni, amelyek közéletünk fonákágairól, tarthatatlanságáról, vagyis sorskérdéseinkről szólnak – a tisztánlátás és tisztánlátatás igényével, arra is példát mutatva, hogyan kell megfogadni a költői tanácsot, útmutatást: „Csak akkor születtek nagy dolgok, ha bátrak

voltak, akik mertek”. Ezek (a bátor kiállás és hangnem a kötet többi írására is jellemző): a Magyarságtudat-hasadás, a Zavarodott nemzettudat, A sine ira et studio elve a jugoszláv történetírásban és egy értelmezési kísérlet, Az alku belenyugvás a pusztulásba, a „Porlik, mint a szikla”, a Kisebbségi léthelyzetek, a Mágusok varázspálcája stb. Közülük egyiket-másikat érdemes volna lefordítani vagy lefordíttatni más nyelvre, hogy azok is olvashassák, akik nem tudnak magyarul.

Nem az ünneprontás vagy az értetlenség mondatja velem, hogy e vaskos kötet gazdag anyagából nekem a jövőbe mutató írások a legrokonszenvesebbek. Ilyen mindenekelőtt az Elindultunk szép hazánkból... című nyelvészeti (és nemcsak nyelvészeti) tanulmány, melynek alcíme egy kérdés: Sorsfordulón anyanyelvűségünk? Az ismert és megrázó erejű (székely!) népdalra utalás után a kérdés magától értetődik, mert nemcsak századfordulón és ezredfordulón vagyunk mi, az anyanyelvünktől hirtelen vagy lassan elszakadók, hanem sorsfordulón is: lefelé a lejtőn a szakadékba vagy fölfelé a kapaszkodón. A szerző határozottan az utóbbi irányba mutat. Egy sokat látott, hallott és megélt, tehát igencsak tapasztalt ember őszinte vallomása ez a közösségről, melyhez tartozónak érzi és vallja magát, és e közösség anyanyelvéről, mely most ezen a csapásokkal terhelt sorsfordulón a sokféle kedvezőtlen hatás következtében ugyancsak veszélyeztetve van. Ebben az írásban az észérvek meggyőző sorakoztatása és az érzelmi gazdagság a szerző hitelességét bizonyítja. Tudom, hogy sokunk szemében ő a nyelvész, az a nyelvész, aki a nemzet egészében tud gondolkodni, amikor anyanyelvünkről szól – halkan ugyan, de megrázó erejűen, mint az előbb említett népdal. A tartalmi és a hangnembeli változatosság ebben a tanulmányban (a kisebb terjedelem miatt) még jobban érvényesül, mint a kötet egészében, úgy hogy összefoglaló műként is fölfogható, vagy akár végrendeletnek is tekinthető. Egyfajta ünnepélyesség és a meggyőződés heve érződik pl. a következő sorokban: „Anyanyelvünk megbecsülésére és meg-

őrzésére a huszadik századtól kaptuk örökségül Bárczi Géza egyetemi tankönyvét, Lőrincze emberközpontú rádióötperceit, Kodály és Illyés anyanyelvünkben ihletett példaképét és tanítását, valamint tudományos útravalót még sokaktól. Emlékük él, bátorít és segít...” Vagy ott, ahol a Julianus barát és szerzetestársai példáját említi az áldozatvállalásról, kiemelve fáradságos utazásuk végső célját; itt pedig a bensőségesség az, ami magával ragadja az olvasót: „az sem megmosolyogni való, hogyha némelyikünknek még fohász a Himnusz, és szivárvány a magyar lobogó, miként gyerekeink és unokáink tekintete”. Vagy ott, ahol azokról beszél, akik a magyar nyelvért haltak meg a huszadik században. Példa a humoros, kissé gúnyos, kesernyés hangvételle: „Kis lépésekben... – egyet jobbra, kettőt balra.” Vagy ez: „Csak hát ki mit ért ma nemzeten és megmaradáson, anyanyelvűsége, kis népek kultúráján, emberi jogon? Piros fölsőt, töltelékstöt vagy akármit, elavult fogalmakat, egy olyan korban, amikor hallgatva is voksolunk és tapsolunk a király új ruhájának”. Talán mondanunk sem kellene, hogy ez a hangváltás nem a figyelem elterelésére, hanem éppen ellenkezőleg a figyelem fölkelésére irányul, és azt is jelzi, hogy a szerző elemében van, ezért ez a magabiztosság, mely gondolatait irányítja. Az élenkítés eszközei közül még csak egy: „Optimizmusom nem abból fakad, hogy nem látok nyelvi veszélyeztetettséget, hiszen nem is a magyar nyelvet féltém”. Itt az elhallgatással többet mond, mintha megemlítené, hogy valójában mit is félt. Aztán a háromszoros tagadószó egy mondaton belül... Van olyan vélemény is, hogy a stílus az elhagyás művészete.

De a szerző nem írói, költői, hanem tudósi alkat. Ezért tanulmányának a java része a számvetés anyanyelvünk tényleges állapotáról, mind az anyaországban, mind azon kívül, s hangvétele nem érzélgős, hanem szakszerű, tárgyilagos és megfontolt, mérlegelő és előrelátó. Egy-két példa a pontos helyzetfölmérésre, amely a nemzetrészek oktatásügyéről szól: „Az anyanyelvi oktatási rendszer létrehozásának diszkrimináló elodázása... nem az egzakt lehetőség hiányzása miatt történik, hanem hiányzik a politikai belátás”. Tehát nem a pénzhiány vagy oktatóhiány, amire hivatkozni szoktak az illetékesek, hanem – nevének nevezve a gyereket – az elodázás vagy akadályozás valódi oka a többségi nemzet egyedulalma. Lehet-e ezen az áldatlan helyzeten változtatni? Nagyon nehezen. Majd anyaországi helyzetképpel kiegészítve: „a két külső régió mit kezdjen majd anyanyelvével, mit gondoljon róla, hogyha Budapest utcáin kezdi nem találni fővárosát,

melyre eddig anyanyelvében is fölnezzett valamennyire, hanem csak egy világvárost”. És ez: „amíg a világdiaszpóra magyarsága tömegesen és rendszeresen nem küldheti gyerekeit az anyaországba magyar diplomát szerezni... S amíg a nemzetrészek nem az anyaország felé közeledhetnek, addig a teljes magyarság anyanyelvi ereje és tudata (ha hosszabb távon is) naponta fogy, az anyaországban is”. Tehát nemcsak a helyben maradás erőltetése az üdvös, hanem a közeledés is az anyaország felé. S végül ez a megállapítás: „hogyha folytatódik anyanyelvünk elidegenedése a magyar észjárástól és a magyar lakosság elidegenedése saját anyanyelvétől annak döbbenetes társadalmi degradálódása folytán...” Döbbenetes kép! Az összefüggés nyilvánvaló. Igen, anyanyelvünk elidegenedését a magyar észjárástól lépten-nyomon tapasztalhatjuk. Ma már sokan azt sem tudják, milyen ez az észjárás, hiszen más nyelven, más nyelv szellemében gondolkodnak akkor is, ha magyarul beszélnek vagy fogalmaznak. Magyarozatként hadd említsünk meg egy-két jellegzetességet: A magyar észjárás pl. jobban kedveli az egyes számot a többesnél: „Itt valahol, ott valahol / Négyöt magyar összehajol.” Ezt németül vagy szerbül így mondanák: kb. (vagy közel) öt magyarok összehajolnak. Aztán a magyar észjárás jobban kedveli a képszerűséget és a tömörséget a terjengős semmitmondásnál, mellébeszélésnél, s a magyar embernek nem az a legfontosabb, hogy ki beszél, hanem az, hogy mit mond, aki beszél, hogyan mondja és hol, kik előtt, miért beszél stb. Ezzel szemben a másfajta szemlélet, észjárás szerint (nevezzük latinosnak) a legfontosabb az, hogy ki (csoda) az, aki beszél, milyen ember az, mikor mondta, amit mondott stb., azaz számunkra fontosabb a mit, hogyan, hol, miért kérdés a ki, milyen, mikor kérdésnél. Ezért nincs szükségünk a nemek nyelvtani megjelölésére, megkülönböztetésére (ő = on, ona, ono szerbül, er sie, es németül stb). W.S. Maugham egyik elbeszélésének az angol szereplőjével – méghozzá egy rendőrtisztrel ezt mondatja: „Nem az a legfontosabb, mit tesznek az emberek, hanem az, milyenek ők maguk”. Ezen a megdöbbentő kijelentésen elgondolkodva az ember arra a következtetésre juthat, hogy ez nem egyéb, mint az elnyomás igazolása. Annak az igazolása, hogy nemcsak a cél szentesíti az eszközt, hanem az eszköz is szentesíti a célt. Így már érthetőbbé válik a fehér ember felsőbbrendűségi érzése, tudata a színesekkel szemben, a határok önkényes szabdalása Afrikában, Trianon stb. A régi latinok nyíltan hirdették: Amit szabad Jupiternek, nem szabad az ökörnek. Ma már

a kettős mérce alkalmazása ellen ugyan rendelkezik törvény, alkotmány, de a régi latinokkal még igen sokan rokonszenveznek, és amikor csak lehet, követik a példájukat – valahogy így: Amit szabad a többség(i)nek, azt nem szabad a kisebbség(i)nek; vagy: amit szabad az elitnek, nem szabad a köznépeknek, az átlagnak, nem bizony, mert a színvonalat, a minőséget, ugyebár, tartani kell, a mércét pedig mi szabjuk meg, a föltételeket mi állapítjuk meg. Bizony. A magyar gyomor ezt nehezen veszi be, és nehezen emészt meg. Ezért szeretjük használni az „azt mondják” és az „egyszeri ember” kifejezést; ezért olyan gazdag a magyar igeképzés (kezdő, műveltető, ható, mozzanatos, gyakorító, kiegészítve a tárgyias ragozással, s ezért van az, hogy a jövő időt a jelen idővel is kifejezhetjük: Majd elmúlnak a bajok -, ezért olyan gazdag a helyhatározó rendszerünk stb. Tehát a magyar szemlélet, észjárás némileg más, mint a latinos. Nem kétséges, hogy melyik a demokratikusabb.

A tanulmány szerzője ezután néhány elvi teendőre hívja föl a figyelmünket: „arra kellene törekednünk, hogy anyanyelvünk... érhető legyen a magyarság egésze számára, mégpedig anyanyelvként... Anyanyelvünk korszerűsítésének bevezetője lehetett volna már eddig is pl. a közösségtudat erősítése. Anyanyelv ugyanis csak közösségben jöhet létre, csak ott fejlődhet és maradhat fenn”. Igen fontos megállapítás ez. A teendő pedig sok, nagy emberpróbáló föladat. Már csak azért is, mert az egységes magyar köznyelvet nem könnyű mindenkinek elsajátítani. Talán a köznyelv ügyét elősegítené, ha tudatosítanánk (az iskolában, a rádióban, a tévében, a színházban, a filmen, hogy a nyelvjárás, a tájnyelv nem alacsonyabb rendű, nem szégyellni való, nem kipellengerezésre való nyelv, amin nevetni lehet, mint valami gyarmati kuriózumon, hanem olyan nyelv, amely ha kivész, az egységes köznyelv is szegényebbé válik, mert elveszti a tartalékerejét. Ezért nem ártana, ha minél többen megtanulnánk egy tájnyelven is beszélni. Ismételjük! Ez talán még a köznyelv elsajátításának az elősegítője is lehetne.

Úgy látom, hogy a javasolt konkrét teendőkből kivált erre lenne multhatatlanul szükség: „hét-nyolc idegen nyelv kontrasztív nyelvtanának az elkészítése (magyar-angol, magyar-román stb)... a legfontosabb magyar kézikönyvek (anyanyelvűek és anyanyelvi) tömeges célba juttatása”. Azt hiszem, hogy a hét-nyolc nyelv közé kelleme sorolni az említetteken kívül még a magyar-német, magyar-szerb, magyar-szlovák, magyar-ukrán és semmiképpen sem kihagyva a magyar-finn meg a magyar-török ösz-

szehasonlító nyelvtant. A szótárak közül pedig elsősorban nyelvművelő szótárra és szakszótárakra lenne szükség. A nyelvművelésről ezt olvashatjuk: „szerencsére már rég elmozdult a puszta szókészleti jelentések kizárólagos figyelésétől, de nyelvhasználatunkat ma a jelenleginél sokkal több grammatikai szempontból kellene gondozni. Ez az ügyelet szinte minden nyelvi részrendszerre kiterjedhetne. A szókészleti idegenszerűségek és az egyéb szókészleti vétségek jelentik ugyanis csaknem a legkisebb veszélyt anyanyelvi készségünk életképességére nézve, noha valóban elképesztő tömegben árasztják el mindennapi közéletünk kommunikációját a nagyjából idegen közszavak.... Nehezebben orvosolhatók és nagyobb, tartósabb kommunikációs zavart okozhatnak az ilyenek: ... a vonatok bomlása ... a nyegle, idegen hanglejtés, a hamis vagy összevissza hangsúly... stb.”. Így van! A nyelvművelés a kertművelés szóra emlékeztet. Kertje -sajnos- nincsen mindenkinek, ezért a kertet elsősorban a kertészek művelik, a többiek pedig abban érdekeltek, hogy egészséges, tápláló, zamatos gyümölcsöt és zöldségfélét kapjanak. Nyelve, anyanyelve, ugyan van mindenkinek, a nyelvművelés mégis, úgy tetszik, csupán a nyelvészek dolga. A többiek pedig jogosan elvárják, hogy a rádió, tévé, film stb. tartalmas, művelt és izés beszédet közvetítsen a számukra – a helyes beszédmintát, melyhez érdemes igazodniuk. A nyelvészeknek tehát elsősorban arra kellene ügyelniük és törekedniük, hogy ez így legyen. De mi van akkor, ha tehetetlenek a nyelvi műveletlenséggel, a nyelvrontás áradatával szemben, mert a nyelvművelés úgy aránylik a nyelvi műveletlenséghez, a nyelvrontáshoz, mint a rádióötperc a rádióhétnapéhoz? Ilyenkor más eszközre van szükség. Ez pedig az ugyan kevésbé hatásos, de még mindig segítséget nyújtó nyelvművelő kézikönyv. Az elmúlt évtizedekben ebből sok megjelent már. Lehet, hogy éppen ez tette majdnem hatástalanná a nyelvművelés fontos ügyét? Az egy több lenne, mint a sok? Arra az egyre lenne igencsak szükségünk, mégpedig a kézzelfoghatóbbra, a szótárszerűre, a lexikonszerűre, hogy a laikus, szegény és kiszolgáltatott, a médiának és a nagyhangú közbeszédnek kiszolgáltatott közönség az íróársadalommal együtt is használhassa. Ez pedig a szerző ajánlotta nyelvművelő szótár vagy a nyelvhelyesség szótára lehetne, amely egységbe foglalná az összes fontosabb nyelvhelyességi tudnivalókat: a nyelvrontás példái mellett a helyes nyelvhasználatot (a szókészletit és az összetettebb nyelvtani jellegűeket is). Mindez nem igényelne szükségszerűen egy vaskosabb

kötetet. Nyilván elég volna egy kisebb zsebkönyv is. Ennek az összeállításában azonban nem könnyű. Tudtommal az MTA-nak van nyelvművelő bizottsága. Összefogással szép, sikeres munkát lehet végezni – mert a nyelvhelyesség szabályait ugyan ki állíthatná össze jobban, mint az erre hivatott nyelvészek. Talán csak nem a szószátyárok, a szókereskedők, a szóáruházak láncolatának a tulajdonosai, vagyis azok, akik irtóznak mindenféle szabályozástól, rendtől?

A múlt század harmincas éveiben a Pesti Hírlap sokszázezer példányban kiadott és hathatósan terjesztett egy kis nyelvművelő zsebkönyvet, amelynek a bevezetőjét – mintegy használati utasításként – Kosztolányi Dezső írta. Ennek jótékony hatása lehetett az anyanyelv helyes használatára (ezt az akkor készült filmek párbeszédei is bizonyítják), de ez a hatás csak ideig-óráig tartott, a későbbi évtizedek parancsuralma ugyanis visszaállította a harmincas évek előtti anyanyelvi állapotot. Nyelvi visszarendeződés vagy még fokozottabb visszarendetlenkedés uralkodott el, és Kosztolányi Dezső, Zolnai Gyula, Balassa József, Tolnai Vilmos stb. áldozatos fáradozása kárba veszett. Ma talán még emlékezni sem tanácsos rájuk. Elképesztő helyzet!

Visszatérve az Elindultunk szép hazánkból c. tanulmányra, érdemes még kiemelni belőle a következő gondolatot, illetve kérdést: „A mi esetünkben szabad-e s lehet-e egymástól szétválasztani anyanyelvet és nemzetet, amikor a megmaradásról van szó?” A válasz magától értetődik, hogy nem. Ezért olyan fontos az anyanyelv ügye. A magyarság történelmének, múltjának a rendbetétele után tehát második nagy lépésként anyanyelvünk rendbetétel-

ét kellene szorgalmaznunk, ahogy a szerző javasolja, beleértve természetesen mindazt, ami ezzel kapcsolatos: az önálló magyar teljes oktatáshálózat megteremtését (a nemzetrezek számára), ezenkívül az irodalmi, a színházi életet, a rádiót, tévét, filmet, zenét s talán még a képzőművészetet is. Végezetül érdemes ismételnünk ezeket a gondolatokat a befejező részből: „bűn és cinizmus bármelyik rejtett vagy nyílt magyargyűlöletet liberalizmusnak szépiteni... Már-már nem tudnánk eldönteni, hogy a magyar értelmiségben azok vannak-e többen, akik még nem ismerték föl anyanyelvünk hosszú távú veszélyeztetettségét, vagy azok, akik nemzeti s anyanyelvi megmaradásunkat nem is akarják igazán.” Súlyos szavak ezek! De a jobbítás szándéka itt is nyilvánvaló.

Még egyszer áttekintve a gyűjteményes kötet egész anyagát, azt hiszem, nem kérdés, hogy melyik magatartás a helyes: a „mértéktartó, megfontolt cselekvés-e, vagy az azt elutasító, emberi jogainkat kizárólag polgári engedetlenséggel kikövetelő?” Helyes ugyanis mindkettő, mégpedig együttesen, párhuzamosan – a maga helyén (az idő pedig megfoghatatlan, elfolyó valami) –, ahogy ez ebben az antológiában is föllelhető, érzékelhető.

Köszönet mindazoknak, akik áldozatkészségükkel hozzájárultak a megjelenéséhez. Remélem, hogy a következő hasonló jellegű, vagy talán még inkább irodalmiasabb, képszerűbb gyűjtemény, amely nyelvilag még korszerűbb, a nyelvhelyesség szempontjából kevésbé kifogásolható, anyagát tekintve még tartalmasabb, változatosabb és derűsebb hangulatú lesz – s mi is akkorra épkez-láb emberekké válva derűsebbek, bizakodóbbak leszünk.

